

Henri Nathansens pasfoto.

Om Henri Nathansens flyktingtid och död

Några anteckningar

Av Anna Svenson

Torsdagen den 17 februari 1944 stod en kort notis att läsa på sidan 12 i *Sydsvenska dagbladet*:

Dödshopp från tredje våningen
Nattlig tragedi i Lund – dansk flykting omkommen.

En tragedi utspelades natten till onsdagen i Lund. En dansk flykting, författaren Henry (sic) Nathansen, som bodde på Grand Hotell, hoppade från 3:e våningen ut genom fönstret. Han hade varit sjuk, och hans hustru hade just ringt för att komma i förbindelse med läkare, då mannen plötsligt, tydligen i ett fall av sinnesförvirring, störtade sig ut genom fönstret. I fallet mot stenläggningen ådrog han sig mycket svåra skador men var dock vid sans, då han i ambulans fördes till lasarettet. Hans liv stod dock icke att rädda, och han avled strax efter ankomsten till lasarettet. Nathansen var 76 år gammal och född i Hjørney [sic!].

Att Henri Nathansen tog sitt liv i Lund är allmänt känt, men man har inte vetat mycket om hans sista tid, hans tid som flykting. En något fylligare bild kan man få genom att söka i arkiven, och den ska jag försöka teckna här.

Hösten 1943 hade Nathansen, som nästan alla andra danska judar, kommit med båt till Sverige. Han anlände med sin fru Johanne till Trelleborg den 8 oktober. Nathansen var född 1868 i Hjørning och hans hustru 1871 i Köpenhamn. Många flyktingar kom till Trelleborg just den dagen. På polisens lista över anlända finns bland andra köpmannen Alfred Lick med fru Gerda Golda, hon född i Tilsit och statslös, Ester Bornstein, Sima Warschaffsky, tillskäraren Herman Sedletzki med fröken Berta Sedletzki, ”invaliden” Berko Sedletzki, född i Polen, och fru Lea Sedletzki, född i Ryssland, studenten Erik Persson, det statslösa paret Emil och Lissel Sonja Sara Katz, han född i Wien, hon i Hamburg, direktör Asger Magnus Hirschsprung, fröken Miroslava Jeteles, född i Prag, överläkaren Hans Heckscher, skraddaren Samuel Sorde född i Lettland, med fru Sura född i Polen med sonen Allan, född i Köpenhamn.¹

För flera av flyktingarna var det inte första gången de tvingades ge sig av; några hade redan en gång flytt förföljelser i öst och en del av dessa var statslösa, medan andra tillhörde motståndsrörelsen och var efterlysta av den tyska ockupationsmakten.

Paret Nathansen togs väl emot i Trelleborg. I passkontrollen fick de restaurangkort, och polismyn-

digheten utfärdade nödfallsvisering för två veckor. Strax efter flykten träffade de en släkting, som om sin flykt och mötet har skrivit följande:

Så begyndte sejladsen over Østersøen i den forfærdeligste søgang, jeg nogensinde har været i, og da skipperen endelig råbte ned til os, at nu var vi på svensk søterritorium, var søgangen så voldsom, at man ikke kunde opholde sig på dækket.

Grunbaum och hans familj placerades på hotell i Falsterbo, och

da vi kom ned næste morgen, så vi til vor forbløffelse, at hotellets store spisesal var ryddet for møbler, og på gulvet lå hundreder af flygtninge, det var kommet over i nattens løb. Blandt dem var også min slægtning forfatteren Henri Nathansen og hans kone. Syg og medtagen som han var, blev han puttet i seng i det værelse, hvor vi havde sovet, og vi tog afsted til Stockholm.²

Nathansens reste därefter till Lund och tog den 11 oktober in på Grand Hotell. Där skulle de bo kvar till Henri Nathansens död.

Den 21 oktober lämnar paret till Socialstyrelsens utlänningsbyrå in ansökningar om främlingspass. I mannens ansökan anges som yrke *Författer*, och adressen i Köpenhamn (bör vara Frederiksberg) *Drosselvej 6*. Orsak till vistelsen i Sverige, skriver Nathansen, är *judedeföljelserna i Danmark*. Anledningen till att han inte har något danskt pass är *den hastiga flykten*. (Uppgift om hur mycket pengar paret hade tagit med sig har inte påträffats.) Upphållsvisering söks för ett halvår, till den 20 april 1944. Polisen fyller i hans signalement: *165 cm lång, grått hår, bruna ögon, ovalt ansikte, konvex näsa, grå mustascher och grått pipskäg*. Ansökan avslutas med en trött och spretig namnteckning.

Det framgår att Nathansen som referent lämnat professor Ragnar Josephson. Denne har vid förfrågan uppgivit att

han sedan år 1916 vore bekant med sökanden och att denne är en mycket känd dansk författare, vilken åtnjuter dansk statspension. Josephson ville på det varmaste förorda bifall till den gjorda ansökan.

Ragnar Josephson, dramatiker, konstvetare, författare, född 1891, var länge professor i konsthistoria vid Lunds universitet och småningsom skapare av Skissernas museum i Lund. Han och hans familj bodde vid denna tid på Kyrkogatan 17, intill Lundagårds Conditori bakom universitetshuset. Hur och var han och Nathansen lärt känna varandra vet vi inte, men i Josephsons arkiv ligger ett litet brev kort daterat 1917. Det är skrivet av Nathansen, som tackar för Josephsons diktsamling ”Judiska dikter” som utkommit året dessförinnan. Om boken skriver han:

Den har virket saa broderlig paa mig – trøstende og opmuntrende. Hver Gang jeg føler et jødisk Hjerte banke i Takt med mit, vaagner mit Haab om en aandelig Genforening med mit Folks spredte Slægter og sprængte Skarer. Den beslægtede Tone i den moderne, jødiske Litteratur støtter min Tro paa, at heller ikke jeg har levet og skrevet forgæves. En Tid vil komme, som vel ikke mine Øjne faar at se, da det jødiske Folk vil samle sig om Virkeliggørelsen af det store Drømebillede fra fjerne Tider og det udvalgte Folk, der skaber Menneskeheden i sit guddommelige Væsen. Endnu er der langt til Vejens Ende. Endnu staar vi ved Klagemuren. Men vi, der er født til at give Klagen Udtryk, vil ikke tie [här följer de sista raderna i just Judiska dikter]:

Ej heller I, ofødde barn af Juda
Fån en gång gifva eder klagan fri.
I eder barm skall eder smärta sjuda
förstummad, fångslad. Jag är edert skri.³

Henri Nathansen tog sitt liv onsdagen den 16 februari 1944. En detaljerad polisrapport upprättades samma dag, efter att ett antal personer förhörts om omständigheterna kring dödsfallet. Hustrun berättade för polisen följande: Hon hade på natten hört att Nathansen varit orolig och tänt ljuset i deras rum. Då upptäckte hon att han hade skurit sig med sin rakkniv i ena handleden, och hon sprang då ut i korridoren för att skaffa hjälp och ringa efter läkare. När hon återvände till rummet var fönstret öppet och mannen borta – han hade alltså hoppat ut.

Provinsialläkaren Malte Hansson, som bodde på Bredgatan inte långt från hotellet, var den som kallats dit strax efter dödsfallet. Han hade funnit ”personen, som han senare fått veta vara författaren Henri Nathansen, ligga å trottoaren mot Bantorget endast iklädd pyjamas och med en filt över sig.”

Nathansen fördes, ännu vid liv, till lasarettets kirurgiska avdelning, och där avled han av sina skador kl. 3.55 på morgonen

Hustrun berättade vidare att mannen vid två tillfällen varit starkt deprimerad, dels sex, dels sju år tidigare. Dessutom hade ”en syster till Nathansen, vilken varit bosatt i Stockholm, berövat sig livet, vilket orsakat att Nathansen sedan omkring fjorton dagar åter blivit deprimerad och icke kunnat sova.”

Läkare för Nathansen och många andra danska flyktingar i Lund (inklusive eleverna vid den hastigt upprättade danska skolan) var professor Herman Bing. Han var själv judisk flykting, och han bodde under denna tid med sin hustru Ebba i vindsvåningen hos museet Kulturens chef Sven T. Kjellberg på S:t Annegatan 2.

Också Herman Bing hördes efter dödsfallet av polisen. Han berättar att han ända sedan makarna Nathansens ankomst till Sverige hade behandlat mannen på grund av hans deprimerade tillstånd och besökt paret nästan dagligen. Nathansen hade dessutom haft en mycket svag syn, och vid besök på

ögonkliniken hade han fått veta att han inte kunde förvänta någon förbättring. Detta besked hade i sin tur gjort honom ännu mer nedstämd. Även Bing framhävde betydelsen av systemens självmord en månad tidigare.⁴

Vem var då denna syster, som också tagit sitt liv och vars självmord påverkat Henri Nathansen så starkt? Det visar sig att hennes namn var Rosa Nathansen. Även hon tog sig till den skånska kusten i en fiskerbåt, och den 17 oktober kom hon till Barsebäck. Men hon kom inte ensam – hennes tvillingbröder David Mendel och Ludvig Hartvig reste över samtidigt.

Rosa var född den 1 november 1870 och var således nästan 73 år när hon flydde. Intill dess bodde hon på Hauchsvej 16-1 på Frederiksberg. Hon

var ogift, hade gått i folkskola och arbetat som ”husmoder” och ”kontorist”. Hon var 161 cm lång, hade grått hår och bruna ögon. Brodern Ludvig var änklings och bodde på samma adress som Rosa; förmodligen hade hon skött hans hushåll.

Att Rosa betydde mycket för sin bror Henri ser vi av ett brev som denne sände till Henrik Pontoppidan den 20 juli 1942: ”Min Far og min Mor, med hvem jeg jo var forbunden som Grenen med Stammen, er jo begge døde, og af mine Søskende har jeg kun Forbindelse med min Søster, som staar mig meget nær.”⁵

Som flykting hade även Rosa och hennes tvillingbröder dokumenterats av de svenska myndigheterna. Landsfiskalen i Kävlinge (den lokala polismyndigheten, inom vars distrikt Barsebäck låg) ordnade nödfallsvisering för direkt resa till vandrарhemmet i Vadstena, och den 1 november skrev Kgl. Dansk Gesandtskab till Socialstyrelsens avdelning i Malmö:

Flygtningekontoret tillader sig herved at meddele, at Kontoret kan anbefale, at de danske Flygtninge Frøken Rosa Nathansen, David Nathansen og Ludvig Nathansen, der i Øjeblikket befinder sig i Vadstena Vandrehjem, anbringes paa et Rekonvalescenthjem og saaledes flyttes fra Lejren snarest muligt, idet de er meget svage og i høj Grad trænger til en ganske bestemt Hjerterlæge-Konsultation. De paagældendes Alder er henholdsvis 74,72 og 72 Aar. Lektor David Grünbaum, København, p.t. Stockholm, har paataget sig Garanti for, at Familien Nathansen ikke vil falde det offentlige til Byrde. Lektor Grünbaum vil selv meddele Socialstyrelsen, hvor Familien Nathansen senere kan anbringes. Foreløbig ejer de lidt Penge, saa de selv kan betale.

Grünbaums adress anges som Aston Hotell, Stockholm. David Grünbaum var efter flykten verksam som lärare i Stockholm, och hans förklaring om att ta ansvar för att syskonen Nathansen inte skulle ligga det allmänna till last ingår i Rosas dossié.⁶ Samtliga tre syskon angav var och en att de förde med sig 1 600, i dagens penningvärde c:a 34 700 danska kronor. De hade inga tillgångar i Sverige.

Alla anger att deras närmaste släkting eller förbindelse i Sverige var fröken Edit Jordan, adress Bergviksvägen 89 i Ålsten (Bromma). Edit var brorsdotter till Ludvig Nathansens avlidna hustru.⁷ Brodern Henri med fru, som ju redan befann sig i landet, nämns inte.

Om Rosas död upprättade stockholmspolisens tredje vaktdistrikt en detaljerad rapport. Det som hade hänt var följande:

En ambulans kallades morgonen den 3 januari 1944 till Edit Jordans adress i Ålsten. Efter att ha bott på flera platser i Sverige hade Rosa och David den 29 december flyttat in hos denna släkting. Under hela tiden

efter flykten från Danmark hade Rosa varit mycket deprimerad och sagt att hon inte orkade leva. Efter middagen den 2 januari sade hon att hon varit mycket trött och hade genast gått upp till sitt rum. Men nästa morgon visade det sig att dörren var låst från insidan. David misstänkte att hon försökt beröva sig livet, och han och Edit lyckades ta sig in i rummet. Där låg Rosa blodig i sängen, till synes livlös. Hon hade skurit sig i handlederna med ett rakblad. Polisen Curt Gustav Moberg fann förutom det blodiga rakbladet också två burkar sömnmedel, tomma. Det fanns ett brev ställt till brodern David, och i polisrapporten citeras den i en något bristfällig svensk översättning:

Min älskade broder ja kan inte uthärda livet mera.
Förlåt mej den sorg
jag vållar eder. Min sista tanke är ett tack för de
uppoftningar ni gjort för mej.
Eder älskade Rosa.
Jag vill brännas. Bed Edit om förlåtelse.

David Nathansen förklarade att han i samråd med det danska flyktingkontoret ville ordna och bekosta sin systers begravning. Dödsfallet antecknades i död- och begravningsboken för bårhuset i Stockholms stad.⁸

Redan långt tidigare finns det dokumenterat att Henri Nathansen lidit av depressioner och sömnlöshet. Den 4 juni 1919 skrev han till Georg Brandes:

Dette sidste halve Aar har været trist og tungt, mit i Forvejen triste Sind er blevet yderligere formørket. Skyggerne rykker nærmere, og Solen vil ikke mere sprede dem. Mest ligger det vel i, at Ungdommen uigenkaldelig er forbi, og at de sidste 5 Aar har sat et uoverstigeligt Skel mellem mig og Fremtiden. En ny Tid har opslugt en tidligere i sit graadige, ildrøde Gab. Forbi – forbi –

Grand Hotel i Lund.

Den 7 november 1919 skrev Brandes:

Kære Henri Nathansen
Med Sorg har jeg hørt at De i længere Tid har
slaaet Dem fra Verden.

Næsta dag svarar Nathansen:

Kæreste Georg Brandes!
Tak til Takke med disse to Ord, skrevet
med Blyant, da Pennen paa Grund af Skri-
vekrampe ikke vil lystre. Jeg haver ikke sla-
et mig fra Verden – jeg længes efter den som
ingensinde før. Men endnu maa jeg holde
mig i Ro indtil den forhaabentlig ikke altfor
ferne Dag, da Portene atter aabner sig for
mig. Det nytter ikke at sætte sig op mod
Naturen og lade rask. Jeg gør, hvad jeg kan
for at vinde frem, men Søvnens Gud vil
ikke finde mit Leje.

Till Henrik Pontoppidan skriver Nathansen den 29
september 1921:

Jeg har desværre ikke kunnet arbejde, skønt
jeg har længtes efter atter at tage fat, hvor
jeg saa uventet maatte slippe. Livet har jo
nok skiftet Farve for mig i den forløbne
Tid, en Resignation, som jeg i Tillid til
mine Kræfter ikke kendte før, har dæm-
pet Tone og Tanke – jeg synes ofte nu, at
jeg har bagtalt Livet, fordi jeg ikke vidste,
at det var mig selv, der undveg det, naar
det nærmede sig og ikke forstod, at det var
mit eget Liv, der udgav sig for Livet. Dy-
best inde stammede min Isolation fra en
manglende Evne til at tage Kampen op,
en Hang til at trække Følehornene til mig,
naar en ublid Vind strejfede mit Snegle-
hus. En Arv fra fjærne Slægter gjorde mig
mistænksom, en manglende Hengivelse
stansede ofte min Følelse og lod Ræson-
nementet opløse min Glæde – so geht es
dir, Zergliederer deiner Freuden, som den
vise Goethe siger. Nu synes jeg, at jeg sér
mig selv paa den Afstand, som klarlægger
det hele, og lader Detaillerne forsvinde.⁹

Att Nathansen hade avlidit antecknades i död- och begravningsboken för Lunds Domkyrkoförsamling. Dödsorsaken anges som "(Själv) Depressio mentis + suicidium". Vidare står det "Till/åtelse/ f. kremering utan jordfästning) i sv. kyrkans ordning 22/2 44. Kremerad 22 febr 44. Kvarstår t.v. /tills vidare/ i krematoriet." Enligt registret över utländska medborgares gravar i Sverige under andra världskriget¹⁰ jordfästes Nathansen i Malmö, men den uppgiften stämmer inte med den anteckning som citerats ovan. I Judiska (då kallad Mosaiska) församlingens död- och begravningsbok har någon anteckning om Henri Nathansen inte påträffats. Det nämnda registret över utlänningars gravar anger att urnan gravsattes i Köpenhamn. Jag har inte kunnat utröna var Nathansen faktiskt är begravd. Henri Nathansens änka Johanne hade redan reste tillbaka till Danmark den 29 maj 1945. Bröderna David och Ludvig återvände till Danmark via Malmö den 4 juni 1945.¹¹

Några dagar efter Henri Nathansens död (19 februari 1944) tryckte Sydsvenska dagbladet på familjesidan en längre artikel om författaren och hans verk:

Spelad världen över, död i tragik

"Innanför murarnas" skapare levde nästan okänd i Lund

Om den danske författaren Henri Nathansens tragiska död i Lund har redan i korthet berättats i denna tidning.

En av Danmarks yppersta författare från den realistiska epoken har med honom gått bort. Mest känd är han genom sina dramer, av vilka flera uppförts i Danmark, och framförallt genom sitt skådespel "Innanför murarna", som han skrev 1912. Stycket blev en av den danska nationalscenens största framgångar och stod ända till de senaste årens händelser stadigt på repertoaren som en av teaterns fasta succéer. Skådespelet uppfördes i Stockholm 1913 och

gick sedan på teatrarna i hela världen – det behandlade ju på ett konstnärligt plan det till synes tyvärr eviga rasproblemet. De svenska teaterbesökarna i Köpenhamn från styckets första framföranden minnas väl de utomordentliga prestationer, som Johannes Poulsen och d:r Mantzius utförde i huvudrollerna, som den unge och gamle Levin, på Det Kongelige Teater. Dessutom gjorde Henri Nathansen sig känd som lyriker och som romanförfattare, nästan genomgående behandlande samma problem. År 1917 avslutade han den stora romanen "Af Hugo Davids liv" i fyra band, behandlande modernt judiskt liv.

Under en lång följd av år levde diktaren mycket tillbakadraget i sitt hemland. Tidens fruktansvärda händelser drev i höstas även honom som flykting över Sundet – och han blev sedan genom några få, som kände honom, gästfritt mottagen i Lund. Liksom i Köpenhamn levde han här med sin hustru nästan okänd. Till och med nära vänner till honom voro ovetande om hans vistelse i Lund. Intill det sista var han livligt intresserad av händelserna i världen och speciellt av tragiken kring judarnas öde. Man förstår väl att påfrestningen till sist blev för stor för en man, som vigt hela sitt liv åt dessa problem, särskilt när man vet att diktaren i många år kämpade med allt mera tilltagande dövhet och blindhet.

En månad före sin bortgång, men med största sannolikhet innan han fått veta att systemen var döda, fullbordade Nathansen i Lund dikten "Den danske Jord". Den slutar på följande sätt:

Og slaar den sidste Afskedsstund
for høj og lav –
saa lægger vi os trygt til Blund
og kysser med vor blege Mund
den Jord, hvis dyrebare Grund

os gav en Grav.
Og Slægt paa Slægt vil fremad gaa,
vil under gaa, vil genopstaa,
og præge med sin Gernings Spor
den danske Jord.¹²

Henri Nathansens mästerverk *Indenfor murene*, ständigt aktuellt och alltmer så i dessa dagar, hade urpremiär på Det Kongelige Teater i Köpenhamn den 23 mars 1912. Redan den 12 februari 1913 följde Dramaten i Stockholm efter med en uppsättning på svenska – Innanför murarna. Harriet Bosse, som varit August Strindbergs tredje hustru, spelade Esther. Efter författarens död i Sverige sattes skådespelet åter upp på Dramaten, med premiär den 22 september 1944.

”Hvad der var den inderste årsag til Henri Nathansens selvmord den 16. februar 1944 i Lund vil aldrig blive opklaret.” skrev Peter P. Rohde vid Nathansens 100-årsdag.¹³ Jag menar att orsaken står att finna i en rad samverkande faktorer: en psykisk skörhet som flera gånger under hans liv orsakade djupa depressioner, det käraste syskonets självmord, den alltmer försämrade synen (ett svårt handikapp för en skrivande och läsande människa), naturligtvis sorgen över den ohyggliga katastrofen för judarna som drabbade även dem i hans hemland, den kränkande flykten som den gamle sjuke mannen måste utsätta sig för till följd av dessa förföljelser, och den osäkra tillvaron i exil. När jag tar bussen vid Bantorget i Lund brukar jag se upp mot Grand Hotells fasad, tänka på Nathansen och undra: vilket fönster var det?

LITTERATUR

Brevvekslinger med Henri Nathansen (<http://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/breve/nathansen/index.html>)

Red. Henrik Loft Nielsen, Flemming Behrendt

Grünbaum, David

1970 *Som dagene gik. Spredte glimt fra et langt liv*. Köpenhamn: Schönberg 1970.

Nathansen, Henri

1951 *Memento – digte i udvalg*. Red.: Tom Kristensen. Köpenhamn: Gyldendalske Boghandel/Nordisk 1951.

Rodhe, Peter P.

1968 Udenfor murene. Ved Henri Nathansens 100 års dag. *Politiken*, 16 juli 1968.

Otryckta källor:

Landsarkivet i Lund

Åklagarens och polisens i Trelleborg arkiv FXVI:1. Landsarkivet i Lund.

Lunds Universitetsbibliotek

Ragnar Josephsons efterlämnade papper, Lunds universitetsbibliotek.

Riksarkivet, Stockholm.

Henri Nathansens centraldossier. Statens Utlänningskommissions arkiv, Kanslibyrån, F1 B: 1716.

Ludvig Hartvig Nathansens centraldossier. Statens utlänningskommissions arkiv, Kanslibyrån, F1 ABA:2784.

Rosa Nathansens centraldossier. Statens utlänningskommissions arkiv, Kanslibyrån, F1B:1716.

Statens utlänningskommissions arkiv, Kontrollbyråns efterforskningsavdelning, D1:1.

Statens utlänningskommissions arkiv, Centralregistret, D2 AB:88

NOTER

¹ Åklagarens och polisens i Trelleborg arkiv FXVI:1. Landsarkivet i Lund.

² De två citaten är hämtade från Grünbaum 1970, s. 123-124.

³ Ragnar Josephsons efterlämnade papper, Lunds universitetsbibliotek.

⁴ Polisrapporter och ansökning om främlingspass ingår i Henri Nathansens centraldossie, Riksarkivet, Stockholm.

⁵ http://www.henrikpontoppidan.dk/text/seclit/secbreve/nathansen/1942_07_23.html

⁶ Se not 8.

⁷ Ludvig Hartvig Nathansens centraldossie, Riksarkivet, Stockholm

⁸ Rapporterna om Rosa ingår i hennes centraldossie, Riksarkivet, Stockholm.

⁹ Breven mellan Nathansen, Brandes och Pontoppidan förvaras i Handskriftsamlingen, Det Kongelige bibliotek. De finns i transkriberad form lätt tillgängliga på websajten *Brevvekslinger med Henri Nathansen* <http://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/breve/nathansen/index.html>.

¹⁰ Statens utlänningskommissions arkiv, Kontrollbyråns efterforskningsavdelning, D1:1.

Riksarkivet, Stockholm.

¹¹ Statens utlänningskommissions arkiv, Centralregistret, D2 AB:88.

Riksarkivet, Stockholm.

¹² Dikten, som skrevs i Lund den 7 januari 1944, återges i Nathansens posthuma samling *Memento – digte i udvalg* (Nathansen 1951, s. 121-122)

¹³ Rodhe 1968.